

Lucien Goldmann

Za sociologii románu

(Pour une sociologie du roman, 1964)

V 1. kap. Úvod do problémů sociologie románu (15–37) vyslovuje Goldmann názor, že prvořadým problémem by měl být „vztah mezi formou románu a strukturou sociálního prostředí, v němž se vyvinula, tj. románu jako literárního žánru a moderní individualistickou společností“ (23). Distancuje se tak od předchozích sociologických analýz, jež „se zabývaly určitými obsahovými prvky románové literatury a jejich vztahem k existenci společenské skutečnosti, kterou zrcadlily téměř bez transpozice nebo pomocí transpozice více či méně průhledně“ (23). Rozvádí se zde hypotéza o souvztažnosti mezi historií románové formy a historií ekonomiky v západních společnostech neboli teorie „homologie“ mezi „klasičskou románovou strukturou a strukturou směny v systému svobodné konkurence“ (16). Východisko své argumentace nachází Goldmann v *Teorii románu* (1916, č. 1967) → Györgye Lukáče a v antropologicky orientované práci Reného Girarda *Lež romantismu a pravda románu* (1961, č. 1966), ačkoli hledisko obou nebylo výhradně sociologické. Od konfrontace jejich pojmosloví (Lukácsův „problematický hrdina“, Girardův „prostředník“, chápání humoru a ironie aj.) a pojetí románové typologie dospívá Goldmann k vytyčení shod i odlišností těchto prací. V návaznosti na ně hodnotí román jako „historii hledání autentických hodnot degradovaným způsobem v degradované společnosti, přičemž se tato degradace, pokud jde o hrdinu, manifestuje hlavně zprostředkováním, poklesem autentických hodnot do implicitního stavu a jejich zánikem jako zjevných skutečností“ (24). Podle Goldmanna existuje „rigorózní homologie“ (shoda, stejnorodost) mezi takto definovanou románovou formou a „každodenním vztahem lidí k majetku vůbec a obecněji lidí k sobě navzájem ve společnosti, která vyrábí pro trh“, jinými slovy, forma románu se jeví jako „transpozice každodenního

Soubor studií formulujících a aplikujících metodu tzv. genetického strukturalismu, propojujícího strukturální metodu s některými principy marxistickými s cílem vytvořit integrální metodu pro historickou sociologii literatury.

života v individualistické společnosti založené na výrobě pro trh do plánu literatury“ (24). Pomocí svého pojmového aparátu (hodnoty autentické, implicitní, zproblematizovaný jedinec, užitná a směnná hodnota aj.) manifestuje autor analogii mezi strukturou románového žánru a strukturou tržní směny (24–29). Formuluje předpoklad, že struktura fikčního světa v díle je homologická s mentálními strukturami určité společenské skupiny, která se vyznačuje vlastním „viděním světa“ (*vision du monde*). V případě strukturální homologie se však, jak Goldmann soudí, nedají použít dosavadní literárněsociologické výklady. Starší marxistická teze, která v proletariátu spatřovala jedinou společenskou skupinu schopnou vytvořit základ nové kultury, totiž vycházela z tradičního sociologického předpokladu, že dílo je pouhým odrazem kolektivního vědomí. Ve skutečnosti se, alespoň pro západní společnost, jak tvrdí Goldmann, tento předpoklad ukázal jako nedostačující: „Románová literatura, stejně jako moderní básnická tvorba a malířství Západu, představují autentické kulturní činy, i když se nedají spojit s vědomím — byť jen možným — určité společenské skupiny“ (29). Toto zjištění je podle Goldmanna jen zdánlivě v rozporu s tradicí marxistického uvažování o literatuře, naopak se zde potvrzuje jedna z nejvýznamnějších marxistických analýz buržoazního myšlení, teorie fetišismu zboží a zvěčnění: Marx odhalil, že ve společnostech založených na výrobě pro trh kolektivní vědomí postupně ztrácí aktivitu, stává se pouhým odleskem ekonomického života a směřuje k zániku. V závěru kap. črtá Goldmann vývojové fáze moderního románu v perspektivě, kterou navrhl. V období kapitalistického liberalismu měl román jako hrdinu jedince a životopisné vyprávění se prolínalo se společenskou kronikou. Jakmile byl systém svobodné konkurence nahrazen systémem monopolů, mizel postupně význam individua a souběžně se měnila i forma románu, až v něm byl nakonec hrdina potlačen. Tento proces proběhl ve dvou etapách: 1) přechodné období, v němž se manifestovalo úsilí nahradit individuální životopis novými hodnotami, hlavně ideálem nové kolektivity (rodina, generace, revoluční společenství); 2) etapa, která začíná přibližně u Kafky, dospívá k „novému románu“ (*nouveau roman*) a není ještě ukončena: mizí snaha nahradit hrdinu-jedince jinou realitou a vyvstává tendence k románu bez subjektu. Podobný vývoj se objevuje i v divadle (divadlo absurdity jako obdoba „nového románu“) či ve výtvarném umění (nefigurativní malířství) (32–34). Román je tedy svou podstatou spjat s vývojem buržoazie, ale není přítom (s výjimkou díla Balzacova) výrazem jejího skutečného nebo možného třídního vědomí (34–35). Dvě etapy vývoje moderního románu za kapitalismu jsou pak analyzovány v kap. Úvod do strukturálního studia Malrauxových

románů (41–180) a Nový román a realita (181–212), jež je věnována především rozboru děl Nathalie Sarrautové a Alaina Robbe-Grilleta; v tendenci těchto autorů k vyloučení hrdiny a vytvoření autonomního světa věcí v románové struktuře je spatřována realistická reflexe světa, v němž „nový román“ vznikl.

4. kap. Metoda genetického strukturalismu v literární historii (213–229) argumentuje polemicky: spatřuje-li se činný subjekt v jednotlivci (jak tomu bylo v minulosti u empiriků, racionalistů, fenomenologů), pak analýzou literárního díla lze vypovědět „v nejlepším případě“ jen o jeho vnitřní jednotě a vztazích mezi celkem a částmi, přičemž „homologii“ mezi dílem a člověkem, který je vytvořil, nelze stanovit — psychologická struktura je totiž příliš složitá, každý jedinec náleží různým skupinám (rodina, profesionální společenství, národ, třída atd.), jež reagují podle svého vědomí (215). Goldmann tedy vychází z předpokladu, že umělecké dílo je nutno v jistém smyslu připsat společenské skupině, a nikoli individuálnímu tvůrci. Tím ale vyvstávají dvě otázky: a) jaký je řád vztahů mezi skupinou a dílem; b) mezi kterými díly a skupinami mohou vzniknout vztahy tohoto typu (217). V jednotlivém díle ovšem spisovatel uchopuje kolektivní vědomí vždy částečně; reprodukce aktuálních aspektů sociální reality a kolektivního vědomí v díle je proto tím častější, čím slabší tvůrčí silou je nadán spisovatel a spokojuje-li se líčením své osobní zkušenosti. Znamená to, že literární sociologie je operativní a účinná, jde-li o „díla prostřední či celé literární proudy“ (218), a nikoli díla významná. „Genetický strukturalismus, pracující na rozdíl od tradičních výkladů empirických, pozitivistických a psychologických se strukturami, a nikoli s obsahy vědomí, znamená totální proměnu orientace“ (218). Kolektivní charakter literární tvorby vyplývá ze skutečnosti, že „strukтуры fikčního světa v díle jsou homologické s mentálními strukturami určitých sociálních skupin nebo v úzké relaci s nimi“ (218), zatímco na úrovni obsahové, tj. tvorby fikčního světa v rámci těchto struktur, je spisovatel relativně svobodný. Proces strukturace ve skupině vytváří ve vědomí jejích členů afektivní, intelektuální a praktické tendence k odpovědi na problémy vztahu člověka ke světu a vztahu mezi lidmi, jež se seskupují v určité „vidění světa“. Skupina toto „vidění“ netvoří, ale vypracovává jeho skladebné prvky a energii, která je dokáže spojit v celek. Velký umělec je právě výjimečné individuum schopné vytvořit imaginární svět (literárního, malířského, hudebního atd. díla), jehož struktura odpovídá struktuře, k níž směřuje skupina. Na rozdíl od tradiční sociologie (i marxistické), která v díle viděla jen odraz kolektivního myšlení, pokládá genetický strukturalismus dílo za jeden z nejvýznamnějších prvků, které kolektivní vědomí konstituují, protože

„umožňuje členům skupiny, aby si uvědomili, co si myslí a jak jedná, aniž by objektivní význam toho sami postihovali“ (219). Avšak „jen některé skupiny jsou schopné favorizovat kulturní tvorbu, a to společenské třídy“: z jejich tendencí a energie vyrůstá velké umělecké dílo vyjadřující celistvé „vidění světa“ (220). Pouze „vědomí tříd směřuje ke globální představě člověka“ (220) a ke globální restrukturační nebo konzervaci společnosti. Vztahy k jiným skupinám, národu, generaci, rodině působí sice na vědomí spisovatele, ale „vysvětlují jen okrajové prvky v díle, a ne podstatné struktury“ (220–221). Jestliže každé významné dílo tvoří samo o sobě sourodou významovou strukturu, pak to vůbec nemusí platit o celku děl jednoho autora. Proto je třeba v konkrétním výzkumu „vyjít z analýzy děl studovaných v chronologickém pořádku“ (222) a následného seskupení do širších jednot děl shodných významových struktur. „V současném intelektuálním, politickém, sociálním a ekonomickém životě je třeba vytipovat strukturovaná sociální seskupení, do nichž by se dala integrovat studovaná díla, která mezi sebou a celkem vytvářejí srozumitelné vztahy a vůbec nejlépe — homologie“ (223).

Už v předmluvě autor předkládá hypotézu o „homologii“ mezi literární tvorbou a ekonomickým životem v kapitalistické společnosti, již se v obecné rovině věnuje první studie. Druhá, v níž je zřetel sociologický značně redukován, nabízí strukturální rozbor Malrauxových románů, třetí, věnovaná problematice „nového románu“, chce být jakýmsi kompromisem mezi oběma předchozími přístupy, čtvrtá pak shrnutím metody genetického strukturalismu. Inspirace hegelovským myšlením, ranými Lukácsovými pracemi, některými Marxovými ekonomickými analýzami a antropologicky pojatou prací Reného Girarda je pro autora podkladem k rozvinutí metody, jejímž cílem je objasnění literárního díla jako sociálního jevu. Goldmann se přitom důrazně vymezuje vůči kvantitativní sociologii pozitivistického ražení, jakou reprezentovaly práce → Roberta Escarpita a jím iniciované tzv. Bordeauxské školy, opřené o empirický průzkum a zaměřené zvláště na zkoumání knižního trhu a konzumace literatury. Byť byl Goldmann přesvědčen, že vypracoval metodu marxistickou, jeho badatelské úsilí představuje určitou, totiž sociologickou variantu francouzského strukturalismu (ten během 60. let představoval vůdčí metodu v nejrůznějších vědních oblastech). Toto zaměření zároveň dokumentuje i tehdejší vzrůstající zájem o sociologii v literární vědě, který se projevoval nejen v obecné rovině, ale i snahou o vypracování konkrétních přístupů k analýze literárních jevů. Goldmann navrhuje chápat literární dílo jako: a) „genetickou“ strukturu (na rozdíl od struktur „statických“, pomíjejících

historický vývoj, jak je chápe např. → Claude Lévi-Strauss), požaduje přitom, aby se v procesu studia literárního díla uvažoval nejen konečný literární text, ale i historie jeho vzniku (počínaje autorským záměrem), a zejména ty události v politickém a společenském životě, pod jejichž vlivem se text utvářel (tady jde vlastně o návrat k již tradičně zkoumané problematice geneze textu); b) strukturu těsně spjatou (v některých případech identickou) s odpovídajícími sociálními strukturami v politickém, intelektuálním a ekonomickém životě společnosti, přičemž struktura uměleckého díla může být integrována jako stavební prvek do určité sociální struktury. Pracovní postup (*découpage de l'objet*) při strukturálním rozboru díla, obsahující podle Goldmanna fázi pochopení (*compréhension*) a fázi vysvětlování (*explication*), tak vedle objasňování významové struktury zahrnuje i její začleňování do jiných, rozsáhlejších struktur.

Goldmannova typologie společenských struktur ovšem vyvolala námitky: autor např. na jedné straně tvrdí, že cílem jeho sociologického bádání je stanovení „homologie“ mezi románem a podstatou současné společnosti, kterou charakterizuje ztráta původních (užitných) hodnot, mizení kolektivního vědomí a odcizení osobnosti, pohlcené světem „zvěčnění“, na druhé straně však argumentuje tím, že užité hodnoty a na ně orientované vědomí i vztahy mezi lidmi nadále existují, a dokonce sílí jejich vliv. Polemiku budily i široce rozváděné úvahy patřící zdánlivě pouze do sféry ekonomiky. Namítalo se též, že Goldmann nebere v úvahu znakovou povahu uměleckého díla, resp. že složku označující (*signifiant*) u něj zastupuje pojednávaná románová struktura, složku označovaného (*signifié*) pak dobově usouvztažněná mimoliterární struktura. Ve výsledku to znamená, že autor opomíjí uměleckou specifičnost literárního díla. Zaznívaly i výtky, že Goldmannovo myšlení není založeno na historickém zkoumání, ale že mu vévodí spekulativnost, a v důsledku nepřináší nic nového: jde jen o rozmělněné pojetí G. Lukáse, který je daleko jasnější a průkaznější. Zatímco Lukács (jak namítal Alphons Silbermann)¹ se mohl opírat o spekulaci, protože v jeho době ještě empirické metody nebyly rozvinuty, u Goldmanna je takovýto přístup už nezdůvodnitelný. Kritikové si všimli i toho, že Goldmann hodlá zkoumat struktury (místo tradičních obsahů), leč zůstává pouze u deklarace. Uznání naopak došel fakt, že na rozdíl od tradiční literární historie soustředěné k dílům tzv. „vysoké literatury“, resp. na rozdíl od strukturalistického zájmu o díla inovativní, Goldmann upozorňuje, že metody literární sociologie se nejlépe uplatní jednak při aplikaci na širší oblast tvorby (např. celý literární směr), jednak při zkoumání průměrné, konformní tvorby. I to však zůstalo v jeho díle pouze proklamováno.

¹ A. Silbermann, Literaturphilosophie, soziologische Literaturästhetik oder Literatursoziologie, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 1966, č. 41, s. 139–148.

Na rozdíl od strukturalistických postupů, které se inspirovaly synchronní lingvistikou, Goldmann dovozoval, že struktury nelze izolovat od objektivních procesů a že vznik nových struktur determinují sociální skupiny nebo kolektivní subjekty. „Již označení ‚genetický strukturalismus‘ totiž vyjadřuje, o co v zásadě jde: o produkční estetiku, primárně sledující hegelovsko-marxistickou otázku, *proč*, za jakých historických podmínek literární text vznikl a *co* vyjadřuje“.² V tomto typu výkladu vede porozumění jednotlivým prvkům díla k jejich výkladu v souvislostech, jejichž okruh se postupně rozšiřuje: od prvku díla k jeho koherentnímu celku, od významové struktury ke společenskému a historickému kontextu. Literární text tak vyjadřuje určitou formu historického vědomí.

Rozvrh sociologie literárního díla (románu), tak jak ho ve svém díle představuje Goldmann, spočívá v usouvztažnění dvou heterogenních struktur. Zatímco Goldmannova homologie konstruuje vztah výhradně mezi strukturou společensko-ekonomickou a uměleckou (literární), pozdější sociologie literatury, jak její principy formuluje např. → Pierre Bourdieu ve své „teorii polí“, pracuje s daleko širší sférou lidské činnosti, kterou sleduje v perspektivě konkurence a „homologií“ mezi jednotlivými poli (ekonomickým, vědeckým, náboženským, literárním ad.), a především mnohem více pozornosti věnuje praxi, resp. zkoumání konkrétních strategií v rámci vnitřní i vzájemné působnosti a hierarchie jednotlivých polí. Goldmannova monografie tak zůstává spíše ambiciózním projektem, který se autorovi nepodařilo věrohodně naplnit konkrétními interpretacemi, nicméně překlenutí protikladu mezi „vnější“ a „vnitřní“ stránkou díla, tj. snaha o smíření metod imanentních a deterministických, linie kantovské a hegelovské, je něco, co k sobě přitahuje pozornost, ba stává se jedním z nejnositelnějších témat literární teorie od 60. let do současnosti.

Vydání

Pour une sociologie du roman*, Paris 1964** (z tohoto vyd. citováno), 1965, 1969, 1970, 1973, 1975, 1977, 1979, 1986, 1992, 1995, 2008. ***Para una sociología de la novela, Madrid 1964, 1967, 1975. **Metóda genetického štrukturalizmu v literárnej histórii**, *Slovenská literatúra* 1966, č. 1, s. 54–63 (1. kap.). ***Per una sociologia del romanzo***, Milano 1967, 1973, 1977, 1981. ***Sociologia do romance***, Rio de Janeiro 1967. ***Za sociologiju romana***, Beograd 1967. Japonské vyd., Tokio 1969. **K sociologii románu**, *Orientalce* 1970, č. 6, s. 62–68 (část 1. kap.). **Sociologia literatury**. ***Soziologie des Romans***, Berlin – Neuwied 1970; Darmstadt 1972;

² P. V. Zima, *Literární estetika*, Olomouc 1998, s. 94 [1995].

Frankfurt/M. 1984. Stan obecny i zagadnienia metodologiczne, *Pamiętnik Literacki* 1970, č. 1, s. 291–317 (1. kap.). *Penru o sociologie a romanului*, București 1973. *Towards a Sociology of the Novel*, London 1975, 1977, 1978, 1986. *Ja mia kinoniolojia tu mythistorimatos*, Athina 1979. Čínské vyd., Peking 1988. Perské vyd., Teherán 1992. *Roman sosyolojisi*, Ankara 2005.

Literatura

J. Štěpánková, Genetický strukturalismus v sociologii literatury. Nad knihou L. Goldmanna *Za sociologii románu*, *Česká literatura* 1965, č. 3, s. 245–251. A. Silbermann, Literaturphilosophie, soziologische Literaturästhetik oder Literatursoziologie, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 1966, č. 41, s. 139–148. N. Krausová, Súčasný literárnovedný štrukturalizmus. Poznámky k československému a francúzskému štrukturalizmu, *Slovenská literatúra* 1968, č. 6, s. 604–611. *Alternative. Zeitschrift für Literatur und Diskussion* 1970, č. 71 (*Literatursoziologie 2. Lucien Goldmans Methode zur Diskussion gestellt*). H. Baum, *Lucien Goldmann. Marxismus contra vision tragique?*, Stuttgart 1974. A. Goldmann – M. Lowy – S. Naïr, *Le Structuralisme génétique. L'œuvre et l'influence de L. Goldmann*, Paris 1977. P. V. Zima, Lucien Goldmanns hegelianische Ästhetik. Eine Kritik des „genetischen Strukturalismus“, in: týž, *Kritik der Literatursoziologie*, Frankfurt/M. 1978, s. 113–146. J. O. Fischer, Sociologicky orientovaný „genetický strukturalismus“ — L. Goldmann, in: J. O. Fischer et al., *Dějiny francouzské literatury* 3, Praha 1979, s. 556–560. L. Kołakowski, *Die Hauptströmungen des Marxismus. Entstehung, Entwicklung, Zerfall* 3, München 1981, s. 353–371. K. Varga, Socjologiczne poznanie literatury, in: L. Nyírö (ed.), *Literatura i jej interpretacje*, Warszawa 1987, s. 321–426. H. Markiewicz, *Teorie powieści za granicą. Od początków do schyłku XX wieku*, Warszawa 1995, zvl. s. 386–397. P. V. Zima, *Literarische Ästhetik*, Tübingen 1995 (č. 1998, s. 92–98). A. Donaldson, *The Thought of Lucien Goldmann. A Critical Study*, Lewiston et al. 1996. M. Bauer, *Romantheorie*, Stuttgart – Weimar 1997, zvl. s. 56–58. R. Werner, L. Goldmann, Pour une sociologie du roman, *Monatshefte* 2003, č. 3, s. 377–386.

Lucien Goldmann (1913–1970)

Francouzský sociolog literatury a kultury rumunsko-židovského pôvodu. Studoval právni vedy, filozofii a politickou ekonomii v Bukurešti, Vídni a Paříži, za německé okupace uprchl do Ženevy, kde pracoval dva roky jako asistent Jeana Piageta. Poté

působil na École pratique des hautes études v Paříži (od r. 1958 jako ředitel), přednášel sociologii literatury a sociologii filozofie; od r. 1965 vedl Ústav sociologie na bruselské univerzitě. Pokusil se o sloučení strukturalismu s některými podněty marxismu, sociologie a antropologie v rámci metody, kterou označoval jako „genetický strukturalismus“. Další díla: *Le Dieu caché. Étude sur la vision tragique dans les Pensées de Pascal et dans le théâtre de Racine* (1955), *Sciences humaines et philosophie. Suivi de structuralisme génétique et création littéraire* (1966), *Marxisme et sciences humaines* (1970), *Structures mentales et création culturelle* (1970), posmrtně *Lukács et Heidegger* (1973).

České překlady

Humanitní vědy a filosofie (1967). Stati: Úvod do problémů sociologie románu, *Plamen* 1965, č. 7, s. 98–103 (část referátu na kolokviu v Bruselu); Kritičnost a dogmatismus v literatuře, *Impuls* 1968, č. 6, s. 464–470.

/zk – red/